

INHOUDSOPGAVE

Woord vooraf	IX
1 Inleiding	1
1.1 Simsons levensverhaal.....	2
1.2 Simsons levensverhaal doorverteld	3
1.3 Simsons levensverhaal onderzocht	5
2 Het onderzoek geïntroduceerd	11
2.1 Onderwerp. Vrouwen rond Simson	11
2.2 Vraagstelling. Wat zijn de rollen van de vrouwen rond Simson?	13
2.3 Onderzoeksdoel. Exegese van Simsons levensverhaal en theologische duiding	14
2.4 Materiaal. De Hebreeuwse tekst	18
2.5 Methode. Via grammatica naar inhoud.....	20
3 Vertaling Richteren 13-16	25
3.1 Bij de vertaling	25
3.2 Vertaling	27
4 Analyse van de tekst	61
4.1 Analyse-methode	61
4.1.1 Verschillende analyses.....	64
4.1.2 Toelichting bij de analyse van tekst en zinnen	65
4.1.3 Toelichting bij de analyse van de personages.....	74
4.2 De analyse zichtbaar gemaakt.....	76
4.3 Bespreking van de analyse.....	77
4.3.1 Structuuranalyse van de hoofdstukken	78
4.3.1.1 Richteren 13.....	78
<i>Excursus: 'Pronominalregel'</i>	91
4.3.1.2 Richteren 14.....	96
<i>Excursus: 'Pronominalregel'</i>	106
4.3.1.3 Richteren 15.....	109
4.3.1.4 Richteren 16.....	118

4.3.1.5	De rol van de vrouwen in Richteren 13-16 op basis van de tekst-syntaxis	128
4.3.2	Syntactische analyse per zin	129
4.3.2.1	Richteren 13	129
4.3.2.2	Richteren 14	145
4.3.3.3	Richteren 15	157
4.3.3.4	Richteren 16	168
4.3.3	Bespreking van de personages	183
4.3.3.1	Richteren 13	183
4.3.3.2	Richteren 14	194
4.3.3.3	Richteren 15	203
4.3.3.4	Richteren 16	208
5	Exegese van Richteren 13-16	219
5.1	Korte terugblik	219
5.2	De verwekking van Simson: de moeder	221
5.3	Leven en ondergang van Simson: de vrouw, de zus, de hoer en Delila	251
5.4	De combinatie richter-nazir als sleutel tot de Simsoncyclus	299
5.5	En dan nu... de vrouwen!	305
5.6	Andere interpretaties van de vrouwenrollen	320
5.7	Samenvattend	324
6	De theologische lijn in Richteren: van Aksa tot de meisjes van Silo	325
7	Methode-evaluatie	341
	Bibliografie	347
	Index op bijbelplaatsen	357
	Index op auteurs	361
	Summary	365
	Curriculum vitae	371

Bijlage A De syntactische hiërarchie zichtbaar gemaakt

Bijlage B De syntactische hiërarchie zichtbaar gemaakt (vertaling)

1 INLEIDING

Delila en de anderen: wie gevraagd wordt naar de vrouwen in het levensverhaal van Simson, komt al snel op de naam van de vrouw die hem fataal is geworden. Maar wie die anderen zijn, blijkt lastiger te beantwoorden. Het antwoord wordt nog moeilijker als erbij vermeld wordt dat er wel vier andere vrouwen zijn. Toch heeft Simson wel degelijk te maken gehad met vijf individuele vrouwen: zij spelen belangrijke rollen vanaf Simsons prilste levensbegin tot en met zijn dood. De moeder, de bruid, de zus van de bruid en de hoer zijn naast Delila personages die minstens met hun aanwezigheid mede de levensloop van Simson bepalen. Deze richter heeft door de verteller meer vrouwen in zijn directe leefomgeving meegekregen dan de andere richters over wie verhaald wordt in de bijbel. En de vertelling blijkt zo te zijn geconcipieerd, dat tot en met de dag van vandaag Delila en Simson bekende namen zijn gebleven.

Dit boek is de neerslag van onderzoek naar de manier waarop het levensverhaal van Simson (Richteren 13-16) is opgeschreven.¹ De taal die is gebruikt door de verteller² vormt daarbij het aandachtspunt. De vragen die aan de gebezigde taal worden gesteld, hebben te maken met de taalstructuur en de vertelstrategie, dus dat wat de verteller moest doen om begrijpelijk te zijn voor de lezer, en welke keuzes hij heeft gemaakt om zijn verhaal zo goed als mogelijk op de lezer over te brengen. De vraag die hier achter ligt is: wat wil de verteller de lezer meedelen, wat is zijn agenda? Uit werke-

¹ In deze studie wordt het desbetreffende bijbelboek aangeduid met ‘Richteren’, hoewel ‘Rechters’ de meer gebezigde vertaling van de titel שפטים is. De betiteling *richter* werkt bevreemdend voor hedendaagse lezers, er zijn immers geen richters meer. Functie-aanduiding en functie zijn beide vreemd voor lezers uit de 21^e eeuw: een richter is een aanvoerder van een volk, geen jurist die beslissingen neemt in zaken van recht en orde. Als een richter wel rechtspreekt, dan wordt dat vermeld door de verteller, zoals bij Debora het geval is (Ri 4.5 ‘Ze hield zitting onder de Deborapalm tussen Rama en Bet-El, in het gebergte van Efraïm. De kinderen van Israël gingen naar haar om recht.’) Juist vanwege die bevreemding is gekozen voor ‘Richteren’ als aanduiding voor het bijbelboek en ‘richter’ voor de functie.

² Met ‘de verteller’ en ‘hij’ wordt verwezen naar de vertelinstantie, niet naar een persoon, noch naar een man of een vrouw.

rende zinnen in het Richterenboek blijkt dat de verteller de relatie tussen JHWH en de kinderen van Israël aan de orde stelt. Herhaaldelijk klinkt immers ‘de kinderen deden wat kwaad was in de ogen van JHWH en JHWH gaf hen in de hand van de Filistijnen’. De vraag kan daarom worden toegespitst: wat is de theologische agenda van de verteller, en hoe heeft hij vrouwelijke personages ingezet om die agenda bij de lezer te brengen?

En daarmee is het doel van dit onderzoek gegeven: proberen te achterhalen waarom de verteller de vrouwelijke personages die voorkomen in het levensverhaal van Simson, in het verhaal heeft geweven, en waarom hij dat heeft gedaan zoals hij dat gedaan heeft.

1.1 Simsons levensverhaal

Simson is een richter wiens levensverhaal wordt verteld in het bijbelgedeelte Richteren 13-16. De vertelling begint bij Manoach, afkomstig uit de stam Dan, en zijn vrouw. Zij hebben geen kinderen, want de vrouw is onvruchtbaar. Wanneer er een bode van JHWH verschijnt, wordt de vrouw zwanger.³ De bode draagt haar op zich tijdens de zwangerschap aan spijswetten en gedragsregels te houden, omdat de boreling een *nazir* (gewijde Gods) is ‘vanaf de moederschoot’. De jongen zal van meet af aan te maken hebben met diezelfde regels. Verder zal zijn haar niet geschoren mogen worden. Wanneer zijn vrouw hem vertelt wat haar is overkomen, is Manoach niet meteen overtuigd van de identiteit van de bode. Pas als de bode verdwijnt in de vlam van het offer dat Manoach brengt en zijn vrouw dit wonder heeft geduid, komt hij tot erkenning dat de verschijning een bode van JHWH moet zijn geweest. De jongen wordt geboren en krijgt van zijn moeder de naam Simson. Simson laat, volwassen geworden, zijn oog vallen op een vrouw in Timna. Hij wil met haar trouwen en haalt zijn ouders over akkoord te gaan met zijn keuze. Tijdens het bruiloftsfeest wordt er een raadselspel gespeeld. De bruiloftsgasten kunnen het raadsel dat Simson opgeeft, niet oplossen zonder de bruid te dwingen haar man de oplossing te ontfutselen. Simson concludeert dat de bruiloftsgasten vals hebben gespeeld en hij verlaat Timna. Later keert hij terug om zijn vrouw te bezoeken, maar dan blijkt dat deze inmiddels de vrouw van een ander is. Hij krijgt haar jongere zus aangeboden door zijn schoonvader, maar Simson accepteert dit aanbod niet. Hij is woedend en steekt de oogst van de Filistijnen in brand. Er volgt een spiraal van wraak en weerwraak, waarin de bruid de dood vindt en die eindigt met de gevangenneming van Simson. Hij weet echter te ontsnappen. Wanneer hij bij een hoer in Gaza is, proberen de Gazieten hem te pakken te krijgen, maar dat mislukt. Dankzij zijn kracht kan Simson ontsnappen uit de stad door de stadspoort uit zijn hengsels te tillen. Simson wordt verliefd op Delila. De

³ In de vertaling en bij de exegese ter plaatse zal het verband tussen de verschijning van de bode en het zwanger worden door de vrouw aan de orde komen.

Filistijnse stadsvorsten halen Delila voor veel geld over om achter de bron van Simsons kracht te komen. In een liefdesspel weet ze Simson zo ver te krijgen dat hij vertelt dat zijn kracht in zijn haren schuilt. Als Simson slaapt, laat Delila haar haren afscheren. Hierdoor is Simson zo verzwakt, dat hij kan worden overmeesterd door de Filistijnen. Hij komt in de gevangenis terecht. Tijdens zijn verblijf groeien zijn haren weer aan, en daarmee keert zijn kracht terug. Simson wordt naar het paleis van de Filistijnen gebracht om de aanwezigen te vermaken tijdens een groot feest. Daar aangekomen duwt hij twee pilaren omver. Hierdoor komt niet alleen hijzelf om, maar vinden ook alle aanwezige Filistijnen de dood. Simson wordt door zijn broeders begraven in het graf van zijn vader Manoach. Hij heeft twintig jaar gericht over Israël.

1.2 Simsons levensverhaal doorverteld

In de eerste eeuw na Christus noemen twee teksten buiten de canon van het Eerste Testament de naam Simson. Er is de – vrije – wijze waarop Flavius Josephus aan het eind van de 1ste eeuw de Simsonverhalen verwerkt in zijn *Oude Geschiedenis van de Joden*.⁴ Deze auteur vult het verhaal aan en zegt onder meer dat de vrouw van Manoach van grote schoonheid was, wat tot hartstochtelijke verliefdheid en jaloezie leidde bij Manoach. De eerste verwijzing in een christelijke tekst is te vinden in de *Brief aan de Hebreëen*, een brief waarvan auteur en geadresseerden onzeker zijn, alsmede de tijd van ontstaan (maar die net als de *Oude Geschiedenis* van Josephus in de 1ste eeuw nC wordt gesitueerd):

‘De tijd ontbreekt me om te vertellen over Gideon en Barak, Simson en Jeftha, David en Samuël, en over de profeten, die door hun geloof koninkrijken overwonnen, gerechtigheid lieten gelden, en kregen wat hun beloofd was; die leeuwen de muil toeklemde, aan vuur de laaiende kracht ontnamen en ontkwamen aan de houw van het zwaard; die hun zwakheid krachtig overwonen, in de oorlog machtige helden werden en vijandelijke legers op de vlucht joegen.’
[Hebr. 11:32-34, NBV]

In de beste retorische traditie wordt de bijbelse held het lezerspubliek als heilige ten voorbeeld gesteld.⁵ Aangenomen mag worden dat deze vermeld-

⁴ Flavius Josephus, *De oude geschiedenis van de Joden*, Vertaald, ingeleid en van aantekeningen voorzien door F.J.A.M. Meijer en M.A. Wes, Amsterdam: Ambo, 2004⁴, 442- 447 (Boek V-8).

⁵ Het noemen van een voorbeeld is een overtuigingsargument in de klassieke retorica. De toepassing van de klassieke retorica is in de brieven van het Tweede Testament te herkennen. Zie voor een uitwerking J. Smit, *Brief aan de Galaten*, Boxtel: KBS, 1996 (Belichting van het bijbelboek) met name p. 60v over het gebruik van

ding in de Hebreeënbrief aanleiding is geweest voor de aandacht die de kerkvaders tonen voor de geloofsheld Simson. De kerkvaders namen, net als joodse interpreten, de bijbel als goddelijk aan, maar daarnaast schreven zij het boek – nu in tegenstelling tot de joodse uitleggers – ook een kerkelijke aard toe.⁶ Deze kerkelijke aard werd christologisch ingevuld: de hele bijbel, zowel het Eerste als het Tweede Testament, vertelt van Jezus Christus. Voor het Eerste Testament hield deze opvatting in dat deze werd gelezen in het licht van het Tweede Testament.⁷ In deze wijze van toeëigening werd Simson opgevat als voorafschaduw van Christus. In de figuur van Simson werd de Zoon van God herkend. Zo was voor Augustinus Simsons bezoek aan de hoer te Gaza (Richteren 16.1) vergelijkbaar met Jezus' bezoek aan de hel, de armen van de vrouw waren als de banden van de dood.⁸ Origines (3^e eeuw) probeerde zo goed als het ging tot een letterlijke lezing te komen waarbij hij soms tot aanpassing van de tekst moest overgaan.⁹ De betekenis van de tekst lijkt voor hem heiliger te zijn geweest dan de tekst zelf. Ook werden er relaties gelegd tussen bijbelse figuren en buitenbijbelse helden. Augustinus verwijst in dit verband naar de relatie die er wordt gelegd tussen Simson en de Griekse held Hercules.¹⁰

De figuur van Simson is verbeeld in oratoria, opera's en kunstwerken.¹¹ Tot in deze tijd heeft het verhaal over hem zijn weg gevonden naar hervertellin-

voorbeelden als stijlmiddel om ervoor te zorgen dat de argumentatie levendig genoeg is om het publiek te blijven boeien en over het inzetten van de heilige Schrift als gezagsargument.

⁶ Krouse noemt voorbeelden van kerkvaders en andere auteurs die over Simson schrijven in de traditie van de Antiochese en de Alexandrijnse school. F.M. Krouse, *Milton's Samson and the Christian Tradition*, Princeton: University Press, 1949, 31v.

⁷ Zie C. Kannengieter, 'Hoe de Bijbel werd gelezen in de vroege kerk: exegese van de kerkvaders en de vooronderstellingen ervan', *Concilium* 1 (1991), 35-40.

⁸ Augustinus, *Sermo* 364, PL XXXIX, 1642, geciteerd in Krouse 1949, 41 (noot 29).

⁹ Bijvoorbeeld waar hij de plaatsnaam Lechi letterlijk als 'kaak' opvat (Ri 15.19) en water uit een holte in de kaak ziet ontspringen. Hij redt de letterlijke lezing door – in een glosse bij Ri 15.19 – te stellen dat het water dankzij een haal met de kaak uit de aarde naar boven kwam, en dat het niet uit Lechi/de kaak zelf kwam. (*Adnotationes in Judices*, PG XVII, 38 – geciteerd in Krouse 1949, 39 (noot 21)). Nota bene: Krouse rept niet van de oorsprong van de verwarring, die ligt in de vertaling en interpretatie van לְחִי (lichaamsdeel dan wel plaatsnaam).

¹⁰ Augustinus refereert hier aan in *De civitate Dei*: 'Vanwege zijn wonderbaarlijke kracht is deze wel voor Hercules aangezien.' Augustinus, *De stad van God*, Amsterdam: Ambo 2002⁴, 870 (boek XVIII-19).

¹¹ Zie voor een beredeneerd overzicht C. Houtman, K. Spronk, *Ein Held des Glaubens? Rezeptionsgeschichtliche Studien zu den Simson-Erzählungen*, Leuven: Peeters, 2004 (CEBT 39). Zie voor portrettering van Delila in met name films J.

gen in kinderbijbels en verbeeldingen in films. Velen, ook mensen die niet dagelijks de bijbel ter hand nemen, kennen de naam Simson/Samson¹² en hebben wel eens gehoord van zijn lange haren, zijn buitengewone kracht en zijn relatie met Delila. 'My, my, my, Delila', zoals Tom Jones al zong in de jaren 60 van de vorige eeuw

1.3 Simsons levensverhaal onderzocht

Deze studie naar de vrouwen in de Simsoncyclus wordt gedragen door tweeledig tekst-onderzoek: enerzijds een syntactische analyse van Richteren 13-16, met oog voor grammaticale constructies en relaties tussen zinnen en de grammaticale plaatsing van personages, en anderzijds een bijbels-theologisch intertekstueel onderzoek, namelijk naar de relaties die zijn te leggen tussen Richteren 13-16 en andere bijbelteksten.

Uit het onderzoek blijkt dat de syntactische analyse en de daarop gebaseerde exegese en theologische interpretatie zoals toegepast in deze studie, nieuwe elementen toevoegt aan de bestaande interpretaties. De analyse werpt licht op de wijze waarop de verteller de taal ambachtelijk heeft gebruikt (structuur) en hoe deze er mee gespeeld heeft om de lezer mee te nemen in zijn verhaal (strategie). Er komt zicht op de opbouw van het verhaal via de tekstblokken die ontstaan als zinnen grammaticaal aan elkaar gerelateerd worden en clusters gaan vormen. Met deze tekstblokken en hun onderlinge relatie komt er ook zicht op de personages en hun positie in het verhaal. Zo blijkt in het geval van Richteren 13-16 dat het verhaalgedeelte met Delila, dat in de receptiegeschiedenis vaak eruit gelicht is, een relatief klein onderdeel vormt van het geheel, een episode die noodzakelijk is om Simson gevangen te nemen. Lezers die met Delila aan de haal zijn gegaan door haar een hoofdrol toe te dichten in het leven van Simson en haar karakter in te vullen, maken gebruik van de gaten die de verteller in het verhaal laat. Het deel rond de bruiloft in Timna en de nasleep ervan, krijgt echter veel meer vertelruimte, en de ontmoeting met de vrouw in Timna is belangrijker voor de loop van Simsons leven en in de geschiedenis van de kinderen van Israël dan zijn episode met Delila. Daarnaast geven de lijnen vanuit Richteren 13-16 naar andere bijbelverhalen beter zicht op wat de verteller met personages heeft gedaan. Dit wordt onder meer duidelijk bij de moeder van Simson, die gelijkenis vertoont met de onvruchtbare aartsmoeders, met Hagar en met Channa. Uit de exegese op basis van de syntactische analyse en met oog voor relaties met andere bijbelverhalen kom ik tot de conclusie dat Richteren 13-16 een satirische kijk geeft op het volk Israël en zijn handel en wandel. Het onder-

Cheryl Exum, *Plotted, Shot and Painted. Cultural Representations of Biblical Women*, Sheffield: Sheffield Academic Press, 1996, 176-237.

¹² Al was het maar van een shag-merk met deze naam en een leeuwenkop als beeldmerk.

zoek werpt een ander licht op de rollen van de vrouwelijke personages dan uit het grootste deel van de bestaande onderzoeksliteratuur naar voren komt.¹³ Ze dragen elk iets eigens bij aan het thema van Simson als lachspiegel.

Een analyse van de grammatica lijkt wellicht een objectieve methode om een tekst te onderzoeken. Communicatie per taal bestaat immers bij de gratie van afspraken over structuren en het correct toepassen van de regels en een grammaticale analyse zou beperkt kunnen blijven tot het onderzoeken van de structuur van de taal. Maar hier passen enkele opmerkingen, die alle te maken hebben met keuzes. De eerste heeft te maken met het concipiëren van een tekst. Elke taalgebruiker heeft de ruimte om een keuze te maken uit de beschikbare taalregels teneinde via de taal haar/zijn bedoeling over te brengen. In het gebruik van deze ruimte wordt de taalgebruiker zichtbaar. Als het een verhaal betreft, wordt de taalgebruiker tot verteller door de grammatica-keuzes die z/hij maakt. Een verteller schuift tussen verhaalpersonage en lezer: alleen via het filter van de verteller wordt de informatie doorgegeven. Dat filter wordt gevormd door de keuzes die de verteller maakt op het gebied van de taal (systeem en strategie) en het doel dat hij heeft met zijn tekst. Ook als een verhaal is gebaseerd op ware gebeurtenissen, dan nog maakt de verteller een keuze uit wat z/hij aan beschikbare gegevens verwerkt en hoe z/hij dit verwerkt. Daarmee is gezegd dat het taalgebruik en het doel grenzen vormen voor de onderzoeker, waarmee z/hij rekening heeft te houden.¹⁴ De tweede opmerking betreft het onderzoeken van een tekst. Een exegeet bepaalt het tekstcorpus dat z/hij wil onderzoeken: voor een feministisch onderzoeker ligt het minder voor de hand Richteren 6-9 als materiaal te kiezen dan Richteren 13-16, aangezien in het eerstgenoemde segment geen vrouwelijke personages in voorkomen. Ook de context waarin het tekstcorpus wordt geplaatst, is een keuze die verschil maakt voor soort en inhoud van het onderzoek. Zo zal iemand die de receptiegeschiedenis van de Simsoncyclus wil onderzoeken met bijzondere aandacht voor de rooms-katholieke context, veel interpretaties tegenkomen die zijn gevormd binnen een clericale omgeving, vanwege het feit dat in de rooms-katholieke kerk tot in de 20^e eeuw bijbelstudie bijna exclusief was voorbehouden aan kerkelijke ambtsdragers.

Deze studie kent zowel een bijbels-theologische als een gendergerichte component. De bijbels-theologische component bestaat eruit dat de

¹³ L. Klein, *The Triumph of Irony in the Book of Judges*, Sheffield, The Almond Press, 1988 (JSOTSuppl 68) vormt een uitzondering. Zie voor andere literatuur hoofdstuk 2 ('Het onderzoek geïntroduceerd').

¹⁴ Net zoals deze zichtbaar wordt op het niveau van de woordkeuze, de keuze personages op en af te voeren etc. Meer over de relatie tussen structuur van een taal en strategie van de taalgebruiker in het volgende hoofdstuk.

betekenisgeving van Richteren 13-16 binnen de context van het Eerste Testament plaatsvindt. Uitgangspunt is hierbij dat de teksten die samen het Eerste Testament vormen, onderling samenhang vertonen en een theologische agenda kennen.¹⁵ De gendergerichte component bestaat uit de keuze de primaire aandacht uit te laten gaan naar de vrouwelijke personages. Veel feministische exegeten kiezen vrouwelijke personages als primair aandachtspunt, en onderwerpen persoon en rol aan een onderzoek. Daarin verschilt dit onderzoek dus niet van dergelijke onderzoeken, want ook een tekst-immanente benadering zoals ik voor deze studie heb gekozen, kan de aandacht leggen op personages. Maar de eerste stap bestaat uit het onderzoeken van de tekst als geheel. Pas als de tekst is geanalyseerd en van een betekenis is voorzien, richt ik de aandacht op de rollen van de verhaalpersonages.

¹⁵ Over wat nu precies bijbelse theologie is, verschillen de meningen. De zogenoemde ‘Amsterdamse school’, waar ik me met deze studie bij aansluit, gaat uit van de herkenning van de eenheid van bijbelse teksten en van hun samenhang, onlosmakelijk verbonden met exegese, en met invloed op en relaties met onder andere dogmatiek en liturgie (K.A. Deurloo, R. Zuurmond (red.), *De bijbel maakt school: Een Amsterdamse weg in de exegese*, Baarn: Ten Have, 1984). Het begrip ‘bijbelse theologie’ wordt in het kader van deze studie ingevuld als een theologie die vertrekt vanuit de bijbeltekst en zich vormt binnen de ruimte die deze tekst schept, met een nadere beperking tot de tekst van het Eerste Testament. Alles wat in deze studie aan theologisch spreken wordt gearticuleerd, vindt haar uitgangspunt binnen deze specifieke bijbelse ruimte. Barr (J. Barr, *The Concept of Biblical Theology. An Old Testament Perspective*, London: SCM Press, 1999) zegt over bijbelse theologie: ‘The term ‘biblical theology’ has clarity only when it is understood as it existed or was thought or believed within the time, languages and cultures of the Bible itself’ (p. 4). Hermeneutiek is in zijn opvatting de actuele vertaling van de bijbel en is daarmee te onderscheiden van bijbelse theologie, die de theologie van de bijbelschrijver behelst. (p. 4). Hij plaatst bijbelse theologie tegenover andere disciplines, zoals dogmatisch of systematische theologie, godsdiensthistorie, en interpretatie van delen van de bijbel in plaats van de bijbel als geheel (p. 5). In de lijn van Brueggeman is de bijbelse theologie van deze studie naar Richteren 13-16 ook te verwoorden als ‘Old Testament Theology’ (W. Brueggeman, *Theology of the Old Testament. Testimony, Dispute, Advocacy*, Minneapolis: Fortress Press, 1997), met de aantekening dat Brueggeman feministische theologie schaaft onder de bevrijdingstheologieën (zo bijvoorbeeld p.165, noot 57), en deze als onverenigbaar met bijbelse theologie categoriseert, maar een feministische interpretatie van uitkomsten van bijbelstheologisch onderzoek buiten beschouwing laat. Bij de bespreking van metaforen voor JHWH blijft het beeld ‘Minnaar’ voor JHWH onbesproken, terwijl McFague (S. McFague, *Modellen voor God*, Zoetermeer: De Horstink, 1994³) heeft aangetoond dat dit beeld bijbelse gronden heeft. Zie ook A. Matti, *Op zoek naar God als Minnaar*, Baarn: Ten Have, 1996 en W.C.G. van Wieringen, ‘De Geliefde Vriend – God als Minnaar’, *Fier* 10 (2007) 1, 8-10.

De tekst-immanente benadering met behulp van de syntactische analyse draagt bij aan een zorgvuldige bijbels-theologische betekenisgeving vanuit een gender-perspectief. Deze benadering schiet niet meteen in op de personages,¹⁶ maar laat in de eerste plaats de keuzes zien die de verteller heeft gemaakt bij het componeren van het verhaal. De onderzoekende lezer krijgt zicht op wat de auteur wil door te kijken naar wat z/hij gedaan heeft. Wat de personages betreft krijgt de onderzoek via die analyses mede zicht op

- de wijze waarop personages voor het voetlicht worden gebracht (anoniem, met naam, renominalisaties),
- hoe de informatie over een personage wordt gepresenteerd (woordvolgorde binnen een zin, keuze van woorden, keuze van werkwoordsvervoegingen) en
- hoe de handelingen van een personage worden gepresenteerd (werkwoord, vervoegingen).

Al deze informatie biedt een portret van het personage. Er wordt met deze leeswijze ook helder wat de verteller niet meedeelt en welke leemtes er zijn voor de lezer om zelf in te vullen. Bewustwording van die leemtes zal leiden tot een zorgvuldige vorming van het beeld van een personage.

In deze werkwijze krijgen de personages en hun handelen in de eerste plaats betekenis binnen de directe tekstuele omgeving waarin zij geplaatst zijn, en daarna binnen de bredere context van het Eerste Testament. De vrouwelijke personages te duiden zonder de directe omgeving als betekenisgevend kader,

¹⁶ Horn Prouser waarschuwt voor onderzoek met oogkleppen, als hij zegt dat onderzoek met alleen aandacht voor vrouwelijke personages leidt tot conclusies die alleen betrekking hebben op die personages terwijl ze waarschijnlijk een grotere geldigheid hebben. Wie onderzoek doet naar ‘vrouwen’ en ‘liegen’ maakt grote kans tot de conclusie te komen dat de bijbel een negatieve waardering heeft voor liegende vrouwen, terwijl liegen op zich wordt afgekeurd. O. Horn Prouser: ‘The Truth about Women and Lying’, *JSOT* 61 (1994), 15-28 (27). Horn Prouser lijkt hier een punt te hebben, maar dergelijk onderzoek heeft natuurlijk wel geldigheidswaarde als het kijken vanuit genderperspectief de eerste en niet de enige stap is die de onderzoeker zet. Bij een bijbels-theologische onderzoek gevolgd door een exegese naar de context van de personages waar de belangstelling naar uitgaat, zal dat gevaar methodologisch bezworen worden. Het kader waarin de personages optreden zal als betekenisgevende factor een rol spelen. En in extra correctie op Prouser: onderzoek naar ‘vrouwen’ en ‘liegen’ kan als uitkomst opleveren dat liegen op zich wordt afgekeurd, maar dat liegende vrouwen negatiever gewaardeerd worden dan liegende mannen, zoals Fuchs heeft laten zien. Zie E. Fuchs, ‘Who is Hiding the Truth? Deceptive Women and Biblical Androcentrism,’ in: A.Y. Collins (ed.), *Feminist Perspectives on Biblical Scholarship*, Chico, California: Scholars Press, 1985, 137-144; id., “‘For I Have the Way of Women’”. Deception, Gender, and Ideology in Biblical Narrative,’ *Semeia* 42 (1988), 68-83.

zingt de vrouwen los van het verhaal waarin de verteller ze geplaatst heeft. Ze worden dan 'speelbal' in de handen van de interpreter.

Nadat zicht is gekregen op de rol van de personages door te kijken naar hun betekenis binnen de directe tekstuele omgeving en in relatie tot andere bijbelverhalen, heeft het mijns inzien zin te kijken naar andere invloeden die wellicht werkzaam zijn geweest bij het ontstaan van het verhaal, zoals folkloristische elementen, of met behulp van psychologische inzichten naar de wijze waarop personages zijn geschetst. Wel altijd met verdiscontering van het feit dat er een verteller is die zich schuift tussen verhaalpersonage en lezer: alleen via de filter van de verteller wordt de informatie doorgegeven. Dat filter wordt gevormd door de keuzes die de verteller maakt op het gebied van de taal (systeem en strategie) en het doel dat hij heeft met zijn tekst. Ook als een verhaal is gebaseerd op ware gebeurtenissen, dan nog maakt de verteller een keuze uit wat hij verwerkt aan beschikbare gegevens en hoe hij dit verwerkt. Daarmee is gezegd dat het taalgebruik en het doel grenzen vormen voor de onderzoeker, waarmee z/hij rekening heeft te houden.

2 HET ONDERZOEK GEÏNTRUCCEED

2.1 Onderwerp. Vrouwen rond Simson

Doordat Richteren 13-16 het verhaal van Simson vertelt van geboorteaankondiging tot aan de graflegging, vormen de hoofdstukken inhoudelijk een afgerond geheel. Dit corpus heeft al veel stof geleverd voor onderzoek, en het einde lijkt nog niet in zicht. Onder verwijzing naar het recente overzichtsartikel van Spronk¹ vermeld ik hier onderzoek naar literaire structuren die het Richterenboek overstijgen (Pol-zin,² Van Midden,³ Auld⁴ e.a.), onderzoek naar de historische achtergrond van de verhalen uit het Richterenboek (Lemche⁵ e.a.) en onderzoek dat het boek in zijn geheel als onderwerp van studie neemt (O'Connell,⁶ Amit,⁷ Ackermann⁸ e.a.). Sommige onder-

¹ Een overzicht van de recente publicaties is te vinden in K. Spronk, 'Het boek Richteren: Een overzicht van het recente onderzoek', in: J.W. Dyk [e.a.] (red.), *Richteren*, Maastricht: Shaker Publishing, 2001 (ACEBT 19), 1-36, met name 31-34. De studie van Van Kooij uit 2003 en van Bommel uit 2004 konden niet meer door Spronk worden meegenomen in zijn overzicht: A.K. van Kooij, *Een ontmoetingsgelegenheid gezocht. Met Simson bij de Filistijnen*, Maastricht: Shaker Publishing, 2003 en J.P. Bommel, *Simson in tweevoud. Een onderzoek naar de ontstaansgeschiedenis van Richteren 13-16*, [z.p.], Pirola, 2004.

² Langs de lijnen van het Russisch formalisme. Zie o.a. Roberts Polzins driedelige werk *Moses and the Deuteronomist*, New York: Seabury Press, 1980.

³ Met de opvatting dat de richters proto-koningen zijn. Zie o.a. P.J. van Midden, *Broederschap en Koningschap. Een onderzoek naar de betekenis van Gideon en Abimelek in het boek Richteren*, Maastricht: Shaker Publishing, 1998.

⁴ Op basis van de aanname van een terugwaartse ontstaansbeweging: van Koningen via Deuteronomium naar Genesis. Zie o.a. G. Auld, 'The Former Prophets', in: S.L. McKenzie, M.P. Graham (eds.), *The Hebrew Bible Today. an Introduction to Critical Issues*, Louisville: Westminster John Knox Press, 1998, 53-68, en van dezelfde auteur *Joshua, Judges & Ruth*, Edinburgh: Westminster, 1984.

⁵ Zie bijvoorbeeld N.P. Lemche, 'New perspectives on the history of Israel', in: F. García Martínez, E. Noort (eds.), *Perspectives in the Study of the Old Testament and Early Judaism*, Leiden: Brill, 1998 (Fs. A.S. van der Woude, VTSuppl 73), 42-60.

⁶ R.H. O'Connell, *The Rhetoric of The Book of Judges*, Leiden: Brill, 1996 (VTSuppl 63).

⁷ Y. Amit, *The Book of Judges. The Art of Editing*, Leiden: Brill, 1999 (BIS 38).

zoekers nemen daarbij het bestaan van het Deuteronomistisch Geschiedwerk voor minder zeker dan voorheen algemeen werd aangenomen (Noort⁸), terwijl er ook onderzoek is dat zich juist richt op het verder onderbouwen van de aanname dat een samenhangend geheel onder deze noemer valt te onderscheiden (Campbell/O'Brien¹⁰). Ook is er verschil van mening over het soort tekst dat Richteren zou zijn: de één gaat uit van een geconstrueerde historie (Lemche), de ander gaat uit van een historisch overzicht en wijst daarbij op het verschil in criteria voor geschiedschrijving in het oude Nabije Oosten enerzijds en die in onze tijd anderzijds (Fensham).¹¹

Dat het personage van Simson tot de verbeelding van onderzoekers heeft gesproken, blijkt uit het gegeven dat hijzelf al vele malen hoofdpersoon van (semi-)wetenschappelijk onderzoek is geweest.¹² De figuur van Simson of de duidelijke begrenzing van de hoofdstukken waarin 'the rise and fall' van deze markante persoon wordt verhaald, is in elk geval vanuit genderperspectief niet het enige aantrekkelijke aspect dat deze vier hoofdstukken tot een uitdagend onderzoeksobject maakt. Spronk merkt terecht op dat er 'vanuit feministische hoek' veel is gepubliceerd en dat dit 'heeft te maken met het feit dat er in dit boek een bijzondere rol weggelegd is voor vrouwen, soms als initiatiefnemer (zoals Debora en Jaël) en soms als slachtoffer (zoals de dochter van Jefta en de vrouw in hoofdstuk 19), soms met name genoemd, maar vaak naamloos.' (17) Hij noemt in dit verband met name Bal ('baanbrekend', 18),¹³ Cheryl Exum¹⁴ en Ackermann.¹⁵ Niet alleen het le-

⁸ S. Ackermann, *Warrior, Dancer, Seductress, Queen. Women in Judges and Biblical Israel*, New York: Doubleday, 1998 (The Anchor Bible Reference Library).

⁹ Het Deuteronomistisch Geschiedwerk omvat de bijbelboeken Jozua, Richteren, 1-2 Samuel en 1-2 Koningen. E. Noort, *Das Buch Josua. Forschungsgeschichte und Problemfelder*, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1998 (Erträge der Forschung 292).

¹⁰ A.F. Campbell, M. O'Brien, *Unfolding the Deuteronomistic History. Origins, Upgrades, Present, Text*, Minneapolis: Fortress, 2000.

¹¹ F.C. Fensham, 'Literary observations on historical narratives in sections of Judges', in: D. Garrone, F. Israel (eds.), *Storia e tradizione di Israele*, Brescia: Paideia 1991 (Fs. J.A. Soggin), 77-88. Ook Lemche 1998.

¹² Titels van uitgaven laten zien waar het brandpunt van de aandacht ligt, zo C.A. Vreugdenhil, *Simson. De vrijheidsheld en zondeslaaf*, Aalten: De Graafschap, 1951, en de dissertatie van A.G. van Daalen, *Simson. Een onderzoek naar de plaats, de opbouw en de functie van het Simsonverhaal in het kader van de Oudtestamentische geschiedschrijving*, Assen: Van Gorcum, 1966 (SSN 8).

¹³ M. Bal, *Lethal Love. Feminist Literary Readings of Biblical Love Stories*, Bloomington: Indiana University Press, 1987; id., *Death and Dissymmetry. The Politics of Coherence in the Book of Judges*, Chicago: University of Chicago Press, 1988a; id., *Murder and Difference. Gender, Genre and Scholarship on Sisera's Death*, Bloomington: Indiana University Press, 1988b.

vensverhaal van Simson krijgt opmerksaamheid van onderzoekers, met name zijn relatie met Delila trekt de aandacht.¹⁶ Het aandeel van Delila in Simsons leven lijkt tot de verbeelding te spreken, ondanks dat de verzen waarin dit personage een rol speelt, relatief gering noemd kunnen worden binnen de gehele Simson-cyclus.¹⁷ Met de schijnwerpers op Simson en met Delila in zijn slagschaduw is er de dreiging dat andere verhaalpersonages in het donker blijven staan. Een aantal vrouwelijke personages in de Simson-cyclus krijgt minder aandacht in de studies dan Delila, of krijgt een rol in de marge toebedeeld, als deze personages al worden genoemd. Deze vrouwen hebben elk voor zich een eigen relatie met Simson, en alleen al op basis van het feit dat zij genoemd worden, mag de lezer ervan uitgaan dat zij waarschijnlijk invloed uitoefenen op het verhaalde leven van Simson. Zo is er een onvruchtbare vrouw die de moeder van Simson wordt (Richteren 13 en 14), wordt een vrouw uit Timna zijn bruid (Richteren 14), wordt de zus van deze bruid vooruitgeschoven als reserve-huwelijkskandidaat (Richteren 15) en krijgt een hoer te Gaza bezoek van Simson (Richteren 16). Ieder neemt een eigen positie in ten opzichte van Simson door de relatie die ze met hem hebben (moeder, huwelijkskandidaat, hoer, vriendin), en iedere vrouw speelt in die positie een eigen rol in het leven van Simson (dragen en baren, vrijen, huwen). Op basis van het gegeven dat ze voorkomen in het levensverhaal van Simson zoals dat verteld wordt in Richteren 13-16, kunnen we aannemen dat de aanwezigheid van deze vrouwen in Simsons leven verschil uitmaakt voor de loop van het verhaal.

2.2 Vraagstelling. Wat zijn de rollen van de vrouwen rond Simson?

Wát die aanwezigheid van de vrouwelijke personages in Richteren 13-16

¹⁴ Zie onder meer J. Cheryl Exum, 'Aspects of Symmetry and Balance in the Samson Saga', *JSOT* 19 (1981), 3-29; id., 'The Theological Dimension of the Samson Saga', *VT* 23.1 (1983), 30-45; id., 'The Centre Cannot Hold. Thematic and Textual Instabilities in Judges', *CBQ* 52 (1990), 410-429; id., *Fragmented Women. Feminist (Sub)versions of Biblical Narratives*, Sheffield: JSOT Press, 1993; id., *Was sagt das Richterbuch den Frauen?*, Stuttgart: Verlag Katholisches Bibelwerk, 1997 (SB 169).

¹⁵ Zie noot 8.

¹⁶ J. Keuning, 'Delila, de vrouw van de nacht', in: J. Siebert-Hommes (red.), *De vrouw van de nacht en andere verhalen uit de bijbel*, Zoetermeer: Meinema, 1998. De opera *Samson et Delila* van Camille Saint-Saëns (1877) beperkt zich tot deze episode, net als de film van Cecil B. DeMille *Samson and Delilah* (1949) en de tv-film *Simson en Delila* uit de jaren '90 (in de tv-gids aangekondigd met waarschuwingskoon 🚫).

¹⁷ Op een totaal van 96 verzen verhalen er 16 over Delila (16.4-20), tegenover 33 verzen waarin sprake is van de moeder (13.2-14.9) en 26 waarin de beoogde bruid een rol speelt (14.1-15.6).

uitmaakt voor het verhaal over Simsons leven, vormt de kernvraag van dit onderzoek. Persoonlijke nieuwsgierigheid vormt de bestaansgrond van inhoudelijke vragen die voortkomen uit die kernvraag, zoals: Waarom heeft Simson in tegenstelling tot andere richters zo'n uitgebreid en bijzonder geboorteverhaal? Wat moet een Daniet als Simson met een Filistijnse bruid uit Timna? Waarom wordt er een vervangende bruid aangeboden? Waarom is het hoerenbezoek in Gaza vermeldenswaard? Wat is er meer te zeggen over Delila dan dat ze een verleidster is? Is ze inderdaad de gevaarlijke vrouw waarvoor vele bijbellezers en anderen haar houden?

De kernvraag met de deelvragen beweegt zich op het literaire niveau van het verhaal, op het niveau van de tekst zoals die zich aandient aan de lezer. Het vragenconglomeraat kent als brandpunt het leven van Simson, en de verwachting is dat beantwoording ervan zal helpen bij het begrijpen van het levensverhaal van deze richter, en daarmee de plaats van dat verheel in het geheel van richterverhalen.

De beantwoording van de kernvraag verloopt via een aantal onderzoeksvragen die samen het onderzoekstraject uitmaken:

- *Grammaticale observatie*: Hoe worden de vrouwelijke personages in de tekst verwerkt? (Hoofdstuk 4)
- *Literaire analyse*: Welke rollen spelen de vrouwelijke personages in het levensverhaal van Simson? (Hoofdstuk 4)
- *Exegese*: Wat is de mogelijke duiding van die onderscheiden rollen? (Hoofdstuk 5)
- *Theologische duiding*: Spelen de vrouwelijke personages een rol in de theologische lijn(en) die in het boek Richteren oplichten? (Hoofdstuk 6)

2.3 Onderzoeksdoel. Exegese van Simsons levensverhaal en theologische duiding

Primair wil dit onderzoek via aandacht voor het tekstuele bestaan van de vrouwelijke personages een vollediger beeld zien te verkrijgen van de mogelijke bijbels-theologische betekenis van het verhaal over Simson dan tot nu toe in de onderzoeksliteratuur is te vinden.¹⁸

Secundair wil het een bijdrage leveren aan de reeds bestaande exegesemethodes die worden toegepast op het Eerste Testament. Deze bijdrage bestaat uit een aanvulling en – als de noodzaak zich aandient – een voorstel tot correctie op de bestaande exegetische modellen en hun resultaten.

De vijf vrouwelijke personages die in deze studie centraal staan, komen alleen voor in het levensverhaal van Simson en worden buiten Rich-

¹⁸ Het begrip 'bijbelse theologie' wordt in het kader van deze studie ingevuld als een theologie die vertrekt vanuit de bijbeltekst en zich vormt binnen de ruimte die deze tekst scheidt. Zie ook noot 15, hoofdstuk 1.

teren 13-16 niet genoemd. Het mag dan ook nauwelijks verwondering wekken dat duiding van deze vrouwen en hun rollen door exegeten in het perspectief van dat levensverhaal plaatsvindt. Simson is immers degene die deze vrouwengestalten bij elkaar brengt binnen de grenzen van zijn literair bestaan.

De aandacht in de onderzoeksliteratuur richt zich overwegend op hun individuele rol, en niet zozeer op een mogelijk gezamenlijke functie binnen dat levensverhaal. Zo is bij bespreking van Delila als verhaalpersonage het niet vanzelfsprekend dat ook de rol van de moeder aan de orde komt, of dat de functie van de bruid wordt belicht. Wel zijn er studies waarin vergelijkingen worden gemaakt met vrouwelijke personages buiten Richteren 13-16. De moeder van Simson wordt vergeleken met de onvruchtbare (aarts)moeders,¹⁹ en Delila wordt vergeleken met Batseba.²⁰ Het perspectief van waaruit aandacht wordt besteed aan een vrouwengestalte, kan bepaald worden door een overkoepelend onderzoeksthema als ‘aartsmoeders’²¹ of ‘dodelijke liefde’,²² maar ook staan personages op zichzelf in het centrum van de belangstelling.²³ De aandacht komt vanuit deze keuze meer bij het personage zelf of een aspect van haar levensgeschiedenis te liggen dan bij de grotere context waarin dat personage een rol speelt. Door deze segregatie zou je kunnen spreken van interpretatieve fragmentatie: delen van een verhaal of aspecten van een bijbels personage worden behandeld in een context die het studie-object uitlicht boven het verhaal of de verhalencyclus waarin dat personage een rol speelt. Toegepast op de vrouwelijke personages in Richteren 13-16 betekent dit dat het bijbelboek Richteren een minder grote kans maakt het interpretatieve kader te vormen dan thema’s als onvruchtbaarheid, dood of huwelijk.²⁴

¹⁹Zie bijvoorbeeld voor een vergelijking met Sara’s situatie S. Niditch, ‘Samson as Cultural Hero, Trickster, and Bandit. The Empowerment of the Weak’, *CBQ* 52 (1990), 608-624.

²⁰H. Leneman, ‘Portrayals of Power in the Stories of Delilah and Bathsheba. Seduction in Song’, in: G. Aichele (ed.), *Culture, entertainment and the Bible*, Sheffield: Sheffield Academic Press, 2000, 139-155. Met een korte, intrigerende receptiegeschiedenis die reikt tot en met de ‘mini-epic oratoria *Samson and Delilah* by Sam Pottle, composer of the ‘Muppet Theme Song’.’ (154)

²¹C. Chalier, *De aartsmoeders, Sara, Rebekka, Rachel en Lea* (Voorwoord: Emmanuel Levinas), Hilversum: Gooi & Sticht, 1987.

²²Bal 1987.

²³Er zijn vele studies die zich richten op één personage, en dat personage als uitgangspunt en perspectief nemen. Het gevaar is daarbij dat literaire lijnen die getrokken kunnen worden tussen verhalen, uit zicht raken door de aandacht voor het detail.

²⁴Dit is met name het geval in publicaties die zich specifiek richten op vrouwengestalten, zoals T. Frymer-Kensky, *Reading the Women of the Bible*, New York: Schocken Books, 2002 en G.A. Yee, *Poor Banished Children of Eve. Woman as evil*

De bestaande onderzoeken kennen verder verschillende benaderingswijzen (bijvoorbeeld de narratieve analyse van Bal en godsdienst-historische benadering van Ackermann) en diverse perspectieven (de diepte-psychologische van Drewermann, de feministische van Brenner), waardoor het kan lijken dat de studies zonder veel samenhang of raakvlakken naast elkaar staan – als pilaren zonder dak. Met de bril waarmee naar het personage van Simson c.s. wordt gekeken, wisselen de interpretaties van de verhaalelementen en de visies op de betekenis van de Simsoncyclus. Een van de mogelijke interpretatiekaders is die van de bijbelse theologie; maar binnen dit kader lijkt er vooralsnog geen visie te zijn ontwikkeld die recht doet aan de verschillende vrouwengestalten op zich en in hun onderlinge samenhang in het bijzonder.²⁵

Dit onderzoek streeft naar een samenhangende interpretatie van de rol(len) die de vrouwen spelen in het literaire leven van Simson. Deze aandacht voor het literaire leven brengt met zich mee dat godsdiensthistorische onderzoeken en resultaten van archeologisch onderzoek uit het gebied waar de verhalen van Simson zich afspelen, niet tot de eerste bronnen behoren. Deze studie richt zich op de tekst van de scènes waarin deze vrouwen een rol spelen. Het kader vormt vanzelfsprekend Richteren 13-16, met de tekstuele bedding hiervan, te weten het boek Richteren, met als overkoepelend geheel de Hebreeuwse bijbel. De exegese kent als basis de uitkomsten van de syntactische analyse, maar zal daarnaast ook intertekstualiteit ruimte geven: parallellen met andere bijbelteksten uit het Eerste Testament zullen aan bod komen, welke kunnen bestaan uit grammaticale overeenkomsten, maar ook uit vergelijkbare inhoudelijke elementen. Relaties of parallellen met nieuwtestamentische geschriften, deuterocanonieke boeken of teksten anders dan de bijbelse, worden in principe niet meegenomen in de bespreking, tenzij als verwijzing. Een voorbeeld hiervan vormt de hellenistische literatuur en de diverse aanwijzingen voor parallellen tussen Griekse mythologie en de Simsoncyclus,²⁶ of onderzoek naar Simson als voorafschaduwing van Jezus.²⁷

in the Hebrew Bible, Minneapolis: Fortress Press, 2003. Frymer komt tot een andere conclusie dan Yee als ze stelt dat de Hebreeuwse bijbel, in tegenstelling tot andere ‘ancient literature’ geen ideeën bevat over de vrouw als de ‘ander’, terwijl Yee de vrouw als de ‘ander’ wel ziet (Frymer-Kensky 2002, XV, resp. Yee 2003, 13). De fragmentatie in hun aanpak ligt misschien wel ten grondslag aan dit verschil in inzicht.

²⁵ Zie naast Van Daalen 1966 bijvoorbeeld Ackermann 1998; A. Brenner (ed.), *A Feminist Companion to Judges*, Sheffield: Sheffield Academic Press 1993 (FCB 4); id., *Judges*, Sheffield: Sheffield Academic Press 1999 (FCBSS 4).

²⁶ Zoals onder meer aan de orde komt in Bommel 2004.

²⁷ Een moderne variant op deze vergelijking die al bekend is sinds de patristische interpretaties is R.G. Bowman, R.W. Swanson, ‘Samson and the Son of God or

Door de keuze voor de tekst als onderzoeksmateriaal (wel met de mogelijkheid uitstapjes te maken naar andere tekstuele bronnen dan de Hebreeuwse bijbel alleen) blijft vooralsnog buiten beeld hoe het doen en laten van deze vrouwen zich verhoudt tot bijvoorbeeld de sociologische context waarin de Simson-verhalen gefunctioneerd kunnen hebben. Zo zal de vraag in hoeverre de vijf vrouwen volgens een mogelijk cultureel-maatschappelijk verwachtingspatroon handelen, niet aan de orde komen. Hiervoor is een andersoortig onderzoek nodig dan in deze studie wordt verricht, een onderzoek dat zich – mede – richt op de buitenbijbelse wereld. Dergelijk onderzoek zou zich niet alleen dienen te richten op de *Umwelt* van de verhalencyclus (de wereld en de kring van mensen waarin deze verhalen een rol speelden), maar ook op de ontstaansgeschiedenis van de verhalencyclus. In dit onderzoek worden de hoofdstukken die bekend staan als Richteren 13, 14, 15 en 16 op elkaar betrokken, los van vragen of deze delen oorspronkelijk tot één cyclus behoorden, of dat bijvoorbeeld Richteren 13 is toegevoegd aan een bestaand verhaal over een volksheld, om hem goddelijke dimensies te geven via een wonderbaarlijke geboorte.²⁸

Komen tot een exegese van Simsons levensverhaal is het belangrijkste doel van deze studie, maar niet het enige, want het verhaal rond Simson en de vijf vrouwen maakt onderdeel uit van een heel bijbelboek. Daarom is de bijkomende vraag: wat is de plaats van dit levensverhaal temidden van de andere verhalen? Is er een ketting te ontwaren in het Richterenboek, waarvan de tekst over Simson een van de schakels vormt en waarbij de vrouwenrollen ook in die context van betekenis zijn? Om deze vraag te beantwoorden worden de uitkomsten van deze studie naar Richteren 13-16 gelegd naast die van een soortgelijke studie naar Richteren 6-9, die Van Midden heeft uitgevoerd. Hij betoogt dat in het boek Richteren bij wijze van theologische geschiedschrijving op verborgen wijze over het koningschap wordt verteld.²⁹ Daarbij is het thema van de vertelling het verval van de broederschap: deze gaat namelijk teloor opdat er ruimte komt voor het koningschap. Van Midden toont deze interpretatie aan langs een voornamelijk ‘mannelijke’ lijn, waarbij de richters zelf centraal staan. Ik onderschrijf de theologie van Richteren

Dead Heroes and Dead Goats. Ethical Readings of Narrative Violence in Judges and Matthew’, *Semeia* 1 (1977), 59-73.

²⁸ Zo G. von Rad, *Theologie des Alten Testaments I. Die Theologie der geschichtlichen Überlieferungen Israels*, München: Kaiser, 1966, 346.

²⁹ Van Midden 1998, Zie ook P.J. van Midden, ‘A Hidden Message? Judges as Foreword to the Books of Kings’, in: J.W. Dyk, P.J. van Midden, K. Spronk [e.a.] (eds.): *Unless Some One Guide Me*, Maastricht: Shaker Publishing, 2001a, 77-86 (Fs Karel A. Deurloo, ACEBTSuppl. 2); id.: ‘Lees maar, er staat niet wat er staat. Verborgene theologie in Richteren’, in: Dyk 2001b, 55-64; id.: *Van ver halen. Een verhaal achter de bijbelverhalen*, Zoetermeer: Meinema, 2006, 97-106.

zoals Van Midden deze neerzet, en ben benieuwd of de tekening van de vrouwengestalten zoals ik die zie oplichten, past in die schets van steeds dunner wordende broederschap als voorland van het Davidische koningschap.

Een mogelijkheid om te kijken of de vrouwenfiguren ‘passen’ in deze langs mannen georiënteerde lijn, is deze mannelijke lijn als perspectief te kiezen. De vrouwelijke personages blijven dan in de voor vele vrouwen vertrouwde rol van ‘dochter van’, ‘vrouw van’ en ‘moeder van’. Een uitdagender werkwijze is echter de vrouwenrollen er zo veel mogelijk uit te lichten en te onderzoeken of er een thema of lijn is te ontdekken aan de hand van deze personages zelf. Als dit inderdaad lukt, dan kan dat thema of die lijn in contact worden gebracht met de theologie van broederschap en koningschap, met de vraag of het gevondene en het reeds bestaande in elkaar gepast kunnen worden. Dat is wat in hoofdstuk 6 gaat gebeuren: de vrouwelijke personen in Richteren worden geïdentificeerd en aan elkaar gerelateerd in het kader van de theologische agenda van het Richterenboek. Het zal dan ook duidelijk worden wat de plaats van Delila en de anderen in de theologische agenda van de verteller is.³⁰

2.4 Materiaal. De Hebreeuwse tekst

Aan de basis van de keuze van het onderzoeksmateriaal ligt de keuze de bijbel op te vatten als een literaire constructie: het is een geheel van teksten in een volgorde waaraan beslissingen ten grondslag liggen. Er zijn diverse constructen onder de noemer bijbel bekend, van elkaar verschillend in aantal opgenomen teksten en in de volgorde waarin deze teksten zijn geplaatst, en elk een plaats hebbend in een traditie. De keuze van het construct, de keuze van een canon, is niet vrijblijvend, doordat elk construct – ook als het te beschouwen is als een zelfstandig object – functioneert binnen een religieuze gemeenschap: de joodse canon en de rooms-katholieke canon vallen niet samen in tekst en volgorde.³¹

In deze studie vormt de bijbel ‘van koft tot koft’ het kader van de betekenisgeving: het gehele literaire construct resoneert mee, vormt het huis van betekenis. Het materiaal tussen de twee koften wordt in dit onderzoek gevormd door de Hebreeuwse tekst zoals door de Masoreten bezorgd en waarvan handschriften uit de 10^e eeuw bewaard zijn gebleven. Er zijn ook

³⁰ Een aanzet tot dit hoofdstuk is W.C.G. van Wieringen, ‘Een dochter in de aanbidding (Ri 15.2). De wederwaardigheden van de dochters in het boek Richteren als teken van verval’ in: J.W. Dyk [e.a.] (red.), *Richteren*, Maastricht: Shaker Publishing, 2001b (ACEBT 19), 125-138.

³¹ Zie voor een bespreking van de discussie rond bijbel en schrift, confessioneel en wetenschappelijk omgaan hiermee: Ph. R. Davies, *Whose bible is it anyway?*, Sheffield: Sheffield Academic Press, 1995.

andere teksten bekend, zoals de Griekse *Septuaginta* uit de 3^e eeuw, de Latijnse *Vulgaat* uit de Middeleeuwen en andere vertalingen, tot en met de Nieuwe Bijbelvertaling uit 2004, en ook deze ‘versies’ hadden het materiaal kunnen leveren. Dat de keuze op de Masoretische tekst, in de vorm van de *Biblia Hebraica Stuttgartensia*,³² is gevallen, heeft te maken met consensus binnen de bijbelwetenschap over de status van de BHS als basis voor onderzoek.³³

2.5 Methode. Via grammatica naar inhoud

Het studiemateriaal wordt via exegese, de uitleg van een tekst, opgelegd. Talstra onderscheidt verschillende stappen die een exegeet dient te zetten om tot die uitleg te komen.³⁴

- a. *inventarisatie* van teksten (varianten, vertalingen, overlevering en receptie) zorgt voor een beeld van de wereld achter de teksten;
- b. *analyse* van de teksten (grammatica, lexicon, historische achtergrond, beoogd publiek, wijze van functioneren) geeft inzicht in de wereld in de tekst;
- c. *interpretatie* van deze teksten (inclusief toetsing van bestaande interpretaties, en de confrontatie met verschillende teksttradities en de argumenten voor de keuzes die deze maken, en met tekstlezingen in de eigen traditie) brengt de lezer tot positiekeuze ten overstaan van de tekst.

Diverse gereedschappen staan de exegeet ter beschikking, afhankelijk van haar keuze van onderzoek. Talstra geeft aan dat het klassieke standpunt bestaat uit de opvatting dat exegese voor alles historisch onderzoek is, en het moderne standpunt uit de opvatting dat exegese bestaat uit ‘een debat tussen de wereld van de antieke tekst en die van de actuele lezer’.³⁵ Het breekpunt tussen de twee standpunten wordt gevormd door een principieel verschil:

³² K. Elliger, W. Rudolph (eds.), *Biblia Hebraica Stuttgartensia*, Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, 1977.

³³ J. Kim (*The Structure of the Samson Cycle*, Kampen: Kok Pharos Publishing House, 1993, 148-166) heeft in het kader van zijn onderzoek naar Ri 13-16 de Septuagint (LXX) en de Masoretische tekst (MT) aan een nauwkeurig vergelijkend onderzoek onderworpen. Hij komt tot de aanname dat de LXX waarschijnlijk is gebaseerd op een ‘Vorlage’, maar concludeert vervolgens dat er geen beletsels zijn voor onderzoek naar de structurerende patronen van de Simson cyclus op basis van MT.

³⁴ Zie voor een systematische inleiding in het ambacht van de exegese E. Talstra, *Oude en Nieuwe lezers. Een inleiding in de methoden van uitleg van het Oude Testament*, Kampen: Kok, 2002. Onderstaande driedeling is te vinden in hoofdstuk 2 (‘De werkplaats: traditie en ambacht’), 37-90.

³⁵ Talstra 2002, 97. Het nu volgende is gebaseerd op Talstra 2002, 91-122 (hoofdstuk 3 ‘De werk-indeling: een model’).

gaat de klassieke exegese ervan uit dat een bijbeltekst een onvervreembare kern bevat die uitspraken over God doet (te vinden door een scheiding aan te brengen in een tekst tussen dat wat tijdgebonden en dat wat universeel is), de moderne exegese is op zoek naar het effect van de tekst, en niet naar de kern ervan, en naar een manier om de tekst-van-toen in gesprek te laten komen met de lezer-van-nu – mits dit gesprek zinvol wordt geacht.³⁶

Jonker ziet een lijn lopen die de aandacht verschuift van geschiedenis (historisch-kritische methoden) naar tekst (New Criticism, structuralisme) via de lezer (reader respons criticism) naar deconstructie.³⁷

Talstra ziet daarentegen twee bewegingen als reactie op de ‘vroegere dominantie van de klassieke, historisch-kritische methoden’:³⁸ ten eerste een hermeneutische en literatuurwetenschappelijke oppositie tegen vooral de historisch gerichte vraagstellingen en ten tweede een taalkundige verrijking en correctie van binnenuit. Tot deze tweede beweging behoort de aandacht die onder exegeten is gegroeid voor de gereedschappen die de auteur ten dienste staan, dat wil zeggen de stilistische kant in het algemeen en de retorische analyse in het bijzonder.³⁹ De recentste benadering is die van de tekstgrammaticale benadering (onderdeel van de taalkunde), waarbij de keuze tussen systeem en strategie centraal staat: wat móet de auteur doen om met de lezer in communicatie te treden via de tekst (noodzaak), wat kán de auteur doen om via de tekst duidelijk te maken wat zij/hij wil zeggen (keuze), en welke gevolgen voor de inhoud hebben de keuzes die de auteur gemaakt heeft? De benadering wil komen tot een inhoudelijke duiding van een tekst via de weg van grammaticale observaties en het maken van onderscheid tussen systeemvereisten en strategische keuzes. Zowel de tekstgrammatica als de taalkundige opbouw van zinnen worden hierbij geobserveerd en geïnterpreteerd. Aanname bij de syntactisch-analytische methode is dat grammaticale observaties de basis kunnen vormen van interpretatie. Signaalfuncties hebben technieken als pronominalisatie (een personage wordt aangeduid via een werkwoord met impliciet subject of via een suffix) en renominalisatie (een expliciete vermelding via een nomen). Meer hierover is te lezen in het

³⁶ Talstra 2002, 103.

³⁷ L.C. Jonker, *Exclusivity and Variety. Perspectives on Multidimensional Exegesis*, Kampen: Kok Pharos, 1996, 191.

³⁸ Talstra 2002, 104.

³⁹ Binnen de Romana is dit een veelgebruikte methode, omdat de exegeet in dit geval geen theologische uitspraken doet. Deze blijven op het terrein van de systematische theologie, waar ze volgens sommige opvattingen ook thuishoren (zo J. J. Alemany, ‘Is er sprake van een problematische verhouding tussen exegese en dogmatische theologie?’, *Concilium* 9 (1994), 97-105). Zie ook K. Berger, ‘Exegese en systematische theologie – vanuit het standpunt van een exegeet’, *Concilium* 6 (1994), 87-96. Binnen de Reformatie is scheiding tussen exegese en theologisering van de uitkomsten niet formeel geregeld, maar in de praktijk wel herkenbaar.

volgende hoofdstuk, waarin de methode wordt toegelicht.

Een dergelijk syntactisch-analytisch onderzoek op basis van teksten en zinsgrammatica is nog niet eerder toegepast op Richteren 13-16.⁴⁰ In deze studie wordt de syntactische analyse gebruikt vanuit een vraagstelling, die zowel een inhoudelijke als een methodologische kant heeft: levert toepassing van de syntactische analyse nieuwe of verbeterde inzichten op voor met name een feministisch-exegetische lezing van een bijbeltekst, en – daaruit voortvloeiend – is de syntactische analyse een aanwinst voor feministische exegese? De poging de syntactische analyse en een feministisch perspectief met elkaar te verbinden, vindt ondersteuning bij Schottruff c.s., die over de methode die zich baseert op taalkundige gegevens opmerken: “Met name deze taalwetenschappelijke methode [i.e. exegese baseren op een zo exact mogelijk taalkundig begrip van de bijbelse basisteksten zoals Richter dat doet. vww] biedt waarschijnlijk aanknopingspunten voor specifiek feministische vraagstellingen, vooral vanwege de uitvoerige linguïstische beschrijving van de grammaticale en semantische ‘plaats’ van het femininum/feminiene in het Hebreeuws (en analoog in het Aramees/Grieks).”⁴¹

De syntactische analyse zoals toegepast in dit onderzoek is – het is hierboven al gezegd – een stap die thuis hoort in de taalkunde, dit in tegenstelling tot de syntactische analyse zoals toegepast binnen de semiotiek, die in de letterkunde thuis hoort.⁴² De syntactische analyse is een recente ontwikkeling op een van de twee terreinen waarin de taalkunde zich beweegt. Het eerste terrein wordt gevormd door de *historische* taalkunde, die de ontwikkeling van vorm en betekenis wil opsporen.⁴³ Het tweede terrein beslaat de *structuralistische* taalkunde, die ervan uitgaat dat alle verschijnselen binnen een taalsysteem zijn terug te voeren op een fundamentele, niet-historische te herleiden structuur, waarbij de vormen en hun betekenissen onderling in relatie staan tot elkaar binnen een bepaald taalsysteem.⁴⁴ Vanuit de structuralistische taalkunde is de *functionalistische* taalkunde en de *generatieve* taalkunde ontstaan, elk met een eigen uitgangspunt: de aanname dat de structuur van uitingen wordt bepaald door het gebruik en de communicatieve context

⁴⁰ Wel op Ri 6-9 (Zie Van Midden 1998).

⁴¹ L. Schottruff, S. Schroer, M.T. Wacker, *Bijbel in vrouwelijk perspectief*, Baarn: Ten Have, 1998, 69.

⁴² Voor een uitgebreider overzicht dan hier gepresenteerd zie bijvoorbeeld C.H.J. van der Merwe, ‘An overview of Hebrew Narrative Syntax’. in: E. van Wolde (ed.), *Narrative Syntax and the Hebrew Bible. Papers of the Tilburg Conference 1996*, Leiden: Brill 1997, 1-21 (BIS 29).

⁴³ Zoals de gebroeders Grimm (19^e eeuw), die niet alleen geïnteresseerd waren in overlevering van sprookjes, maar ook in de ontwikkeling die taalklanken doormaakten.

⁴⁴ Als grondlegger hiervan kan Ferdinand de Saussure (1857-1913) beschouwd worden.

(functionalisme),⁴⁵ en de aanname dat taal wordt georganiseerd door syntactische, fonologische en semantische eenheden en een aangeboren vermogen betreft (generatieve grammatica).⁴⁶ Daarnaast is er nog een paradigmaverschuiving in de taalkunde waar te nemen, namelijk van de theoretische grammatica naar de taalgebruiker.

Deze bewegingen in de taalkunde, die zich met name sinds de jaren zeventig van de vorige eeuw hebben voorgedaan, hebben inmiddels ook het bijbelonderzoek bereikt. Computerprogramma's als *Quest* en de *Stuttgart Electronic Study Bible* (SESB) zijn behulpzaam bij een structuralistische benadering van het Hebreeuws, waarbij de ordening van het taalsysteem uitgangspunt is bij het zoeken naar betekenis van de tekst als geheel.

Formeel taalkundig onderzoek dat zich uitstrekt over een afgebakend tekstdeel laat niet alleen samenhang zien op zinsniveau, maar ook op tekstniveau. De huidige stand van onderzoeksresultaten toont dat dit soort formeel onderzoek een vruchtbaar terrein vormt, met uitkomsten die een wezenlijke bijdrage leveren aan het doorgronden van een tekst.⁴⁷

De taalkundige tekstanalyse waaraan Richteren 13-16 wordt onderworpen, heeft te maken met beide paradigmata die hierboven genoemd zijn. De analyse bouwt voort op de inzichten uit zowel de functionalistische als de generatieve grammatica, doordat én de structuur waaraan een auteur zich heeft te houden wil z/hij begrepen worden door een andere taalgebruiker én de strategie die de auteur tot haar beschikking staat om te spelen met die structuur teneinde een andere taalgebruiker op het spoor van de betekenis van de tekst te zetten,⁴⁸ wordt meegenomen in het onderzoek. Tekstanalyse met onderzoek op woord- en zinsniveau is geen nieuw ver-

⁴⁵ Een vertegenwoordiger hiervan is Simon Dik (1940-1995).

⁴⁶ Met als grote theoreticus Noam Chomsky (1928).

⁴⁷ Zie bijvoorbeeld Van Midden 1998.

⁴⁸ Zie voor een uitvoerige uitzetting van achtergronden en toepassingsmogelijkheden de volgende titels van E. Talstra, *Computer Assisted Analysis of Biblical Texts. Papers read at the Workshop on the Occasion of the Tenth Anniversary of the 'Werkgroep Informatica' Faculty of Theology Vrije Universiteit, Amsterdam, November, 5-6, 1987*, Amsterdam: Free University Press, 1989; id., 'Clause Types and Textual Structure', in: E. Talstra (ed.), *Narrative and Comment. Contributions presented to Wolfgang Schneider*, Amsterdam: SHA, 1995, 166-180; id., 'Deuteronomy 31. Confusion or Conclusion? The Story of Moses' Threefold Succession', in: M. Vervenne, J. Lust (eds.), *Deuteronomy and Deuteronomical Literature*, Leuven: University Press & Peeters, 1997 (BETL 133, Fs. C.H.W. Brekelmans); id., 'A Hierarchy of clausus in biblical Hebrew narrative', in: E. van Wolde (ed.), *Narrative Syntax and the Hebrew Bible. Papers of the Tilburg Conference 1996*, Leiden 1997 (BIS 29), 85-132; id. 'Tense, Mood, Aspect and Clause Connections in Biblical Hebrew. A Textual Approach', *JNSL* 23 (1997), 81-103. De hiernavolgende uitleg is met name gebaseerd op het hoofdstuk 'Werk in Uitvoering', in Talstra 2002.

schijnsel,⁴⁹ maar bij interpreters is de aandacht aan het verschuiven naar onderzoek van teksten als linguïstische composities, waarbij iedere tekst wordt beschouwd als een uniek, individueel samenhangend geheel.⁵⁰ De waarde die aan een tekst als tekst wordt gehecht, wint hiermee aan omvang, aangezien de syntactische verschijningsvorm van de tekst als geheel mede waardebepalend wordt. De tittels en jota's doen ertoe, net als de plaats van de zinsdelen en de woorden in plaats van bijvoorbeeld alleen de semantische inhoud van deze componenten.⁵¹ Bij het uitgangspunt van een tekstuele grammaticale eenheid worden zinnen gezien als een samenhangend netwerk dat een eigen wereld schept, de wereld van het verhaal dat wordt verteld, het lied dat wordt gezongen of de geschiedenis die wordt vastgelegd. De wijze waarop de zinnen samenhang vertonen, wordt op basis van taalkundige argumenten in een hiërarchische context geplaatst, die zo een hulpmiddel bij de interpretatie van die tekst vormt.

Het maken van een syntactische analyse van een tekst is een van de manieren om een tekst ter hand te nemen en te pogen de zeggingskracht ervan te doen laten gelden. Tussen en naast de allegorische lezing door kerkvaders als Isidorus van Sevilla (Delila als het kwaad die Simson afbrengt van zijn Christus-gelijkenis)⁵² en de psycho-analytische benadering van Bal (de twee pilaren die Simson omver duwt opvatten als dijen van een barend vrouw)⁵³ zit een woud aan benaderingswijzen, methodes en perspectieven.⁵⁴ Alle hebben ze weliswaar eigen interpretaties van teksten, maar ook raakvlakken en overlappingsen – niet alleen in de manier van werken of bij de

⁴⁹ Zie voor een bespreking van tekens en betekenisgeving op woordniveau bijvoorbeeld E. van Wolde, *A semiotic Analysis of Genesis 2-3. A Semiotic Theory and Method of Analysis Applied to the Story of the Garden of Eden*, Assen: Van Gorcum, 1989 (SSN 25) en id., *Words become worlds. Semantic Studies of Genesis 1-11*, Leiden [etc.]: Brill, 1994.

⁵⁰ Het nu volgende is gebaseerd op genoemde titels van Talstra.

⁵¹ Het is een vergelijkbaar, bijna heilig verbond zoals bestaat tussen tekst en typografische verschijningsvorm in gedichten van Paul van Ostayen. Dit heilige verbond kan in citaten van de tekst alleen maar geschonden worden. Ook een getalsmatige tekstbenadering zoals geïllustreerd door Labuschagne gaat uit van de tekst als zorgvuldig samengesteld samenhangend geheel. C.J. Labuschagne, *Vertellen met getallen. Functie en symboliek van getallen in de bijbelse oudheid*, Zoetermeer: Boekencentrum, 1998².

⁵² Hiernaar verwijst Krouse 1949, 43.

⁵³ Bal 1987, 62.

⁵⁴ Zie voor een overzicht van methodes en inzichten (toegepast op Ri 13-16) Jonker 1996. Zie voor een systematische bespreking van auteurs naar soort methode (bronnenkritiek, vormkritiek, traditiekritiek, retorische kritiek) Kim 1993. Zijn eigen onderzoek naar de Simsoncyclus noemt Kim een 'structurele analyse' van de tekst. Deze resulteert in een indeling in canto's, subcanto's en canticels, strofes en cola.

uitgangspunten, maar ook in de uitkomsten. Want als een methode een geheel nieuwe interpretatie zou geven, die los zou staan van andere betekenisgevingen of in het uiterste geval zelfs in tegenspraak zou zijn daarmee, wat is dan die methode waard? Zou het de ultieme methode zijn, die als enige de verborgen betekenis kan ontsluiten? Het is niet te verwachten dat dit zo is. De aanpak zou eerder discutabel zijn, juist omdat connecties met andere interpretaties ontbreken. De methode die is toegepast in dit onderzoek naar de vrouwelijke personages in Richteren 13-16 zal worden gerelateerd aan andere onderzoeken via het vergelijken van de uitkomsten. Dan zal duidelijk worden dat deze werkwijze andere resultaten oplevert dan tot nu toe bekend zijn uit de onderzoeksliteratuur, en zal dit verschil toegelicht worden.